

УДК 347.4

Зоя ТАТЬКОВА,
директор Донецького регіонального
відділення Національної школи суддів
України, кандидат юридичних наук,
доцент, заслужений юрист України

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЙ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Функції штрафних санкцій являють собою певний карний механізм, який несе для порушника несприятливі наслідки, тим самим запобігаючи подальшому неналежному виконанню ним своїх обов'язків.

Головною метою функцій штрафних санкцій є забезпечення виконання зобов'язань суб'єктами господарювання та надання певних гарантій щодо захисту їх власних прав та інтересів.

Тому актуально дослідити та проаналізувати функції штрафних санкцій через механізм їх дії.

Функції штрафних санкцій у сфері господарювання визначаються як сукупність дій, впливу на правопорушника, передбачених законом чи договором, а також правових наслідків застосування їх. Наслідком повинна бути реальна невідворотність економічного покарання за господарське правопорушення.

Дослідженню питання механізму реалізації стягнення штрафних санкцій присвятили свої праці Іоффе О. І., Брагинський М. І., Вітрянський В. В., Вінник О. М., Малєїн М. С., Саніахметова Н. О., Луць В. В. та ін., але багато питань залишаються дискусійними [1].

Спірним є питання відносно видів та ієрархії функцій штрафних санкцій. Загалом вони спрямовані на укріплення договірної дисципліни у сфері господарювання. На думку деяких авторів, господарські санкції виконують

стимулюючу, компенсаційну та виховну функції, інші вчені вважають головним призначенням їх тільки стимулюючу та компенсаційну роль [2].

На думку О. М. Вінник, під функціями господарсько-правової відповідальності взагалі необхідно розуміти напрями дій, той господарський результат, що настає внаслідок застосування цієї відповідальності. При цьому вона вважає, що господарсько-правовій відповідальності притаманні як загальні для будь-якої юридичної відповідальності функції (стимулююча, штрафна), так і спеціальні функції (компенсаційна, інформаційна, сигналізаційна).

Цей підхід цілком прийнятний і до функцій штрафних санкцій, застосовуваних до суб'єктів господарювання, хоча окремі положення можуть бути уточнені в залежності від того, які негативні наслідки покладаються на суб'єкта господарювання.

Такі наслідки за характером їх впливу на порушника прийнято поділяти на майнові та організаційні. При цьому у випадках застосування до порушника таких санкцій майнового характеру, як відшкодування збитків або штрафних санкцій, можливі й інші, зокрема адміністративно-господарські штрафи. Так, наприклад, М. С. Малєїн виділяє наступні функції:

- відновлення порушених у результаті невиконання зобов'язань майнових госпрозрахункових інтересів підприємств – учасників господарського обігу;
- попередження порушень у господарській діяльності, стимулювання належного (за кількістю, якістю, строками) виконання зобов'язань.

За своїм змістом перша функція, по суті, є компенсаційною функцією. Саме так О. Ф. Скакун визначає функцію, яка спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних обов'язків, властивих майновій відповідальності. Окреме щодо такої функції грошових санкцій визначення належить О. М. Новошицькому. На його погляд, під такою функцією слід розуміти призначення санкції компенсувати збитки від правопорушення, за які вона стягується. З урахуванням такого підходу компенсаційною функцією наділені, на його думку, лише залікова та виключна неустойки і відшкодування збитків.

Разом з тим, компенсаційна функція потребує уточнення, оскільки мова не може йти тільки про відновлення порушених у результаті невиконання зобов'язань майнових госпрозрахункових інтересів підприємств-учасників господарського обігу чи збитків від правопорушення. По-перше, невиконання майнових зобов'язань суб'єктами господарювання може бути не тільки стосовно підприємств, але й щодо інших учасників господарських відносин, якими згідно зі ст. 2 Господарського кодексу України (далі – ГКУ) можуть бути: громадяни-підприємці як суб'єкти господарювання; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією; споживачі. Крім того, слід відрізнити негативні наслідки та при-

мусове виконання обов'язків, яке не є несенням відповідальності. По-друге, такою функцією наділена відповідальність не лише за невиконання майнових зобов'язань, а й за порушення правил (умов) здійснення господарської діяльності.

Виходячи з цього, можна уточнити визначення компенсаційної функції штрафних санкцій, застосовуваних до суб'єктів господарювання за невиконання договірних зобов'язань, а саме — це відновлення порушених суб'єктами господарювання майнових прав у результаті невиконання, або неналежного виконання зобов'язань чи недотримання правил здійснення господарської діяльності шляхом відшкодування шкоди будь-якому учаснику господарських відносин.

Ще одна функція штрафних санкцій у договірних зобов'язаннях — стимулююча. На думку деяких авторів, сутність її полягає в тому, що застосування до правопорушника — суб'єкта господарювання майнових санкцій спонукає його (негативне стимулювання) до усвідомленої зміни своєї протиправної поведінки, припинення правопорушення і до реального виконання зобов'язання. Саме загроза її застосування примушує учасників господарських відносин, передусім, суб'єктів господарювання, діяти правомірно. При цьому в багатьох випадках при невиконанні або неналежному виконанні господарських зобов'язань ефективність цієї функції залежить від самих суб'єктів господарювання.

При застосуванні до суб'єкта господарювання санкцій організаційного характеру, зокрема, оперативно-господарських (одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною тощо) або адміністративно-господарських (анулювання ліцензії, примусовий поділ монопольного утворення тощо) санкцій, мова йде про попереджувальну функцію. Це підтверджується, зокрема, статтями 235 та статтями 238 ГК України, відповідно до яких застосування таких санкцій спрямоване на припинення та попередження правопорушень саме суб'єктів господарювання шляхом створення для них несприятливих наслідків, наприклад, обмеження правоздатності в результаті анулювання ліцензії, призупинення дії кваліфікаційного сертифіката тощо, які опосередковано мають економічний характер. Суть такої функції полягає в тому, що завдяки застосуванню до суб'єкта господарювання оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій не тільки усувається факт господарського правопорушення, а й застосовуються заходи, які сприяють усуненню причин та умов такого правопорушення.

У науковій літературі дискутується питання щодо такої функції, як каральна або штрафна. При цьому слід погодитись з О. М. Вінник, яка стверджує, що така функція незначною мірою характерна для зазначеної відповідальності, а тим більше для відповідальності суб'єктів господарювання. Підтвердження цьому можна знайти, перш за все, у ГК України, а саме у статтях 216, 218, 219, 224, 226, 232.

Таким чином, за висновками багатьох науковців, основними функціями господарсько-правової відповідальності суб'єктів господарювання та такої з її форм, як штрафні санкції, можна вважати компенсаційну, стимулюючу та попереджувальну, вплив яких шляхом застосування відповідних санкцій до суб'єктів господарювання, які скоїли господарське правопорушення, має забезпечити рівні умови їх господарювання та дотримання усіма учасниками господарських відносин суспільного господарського порядку.

Взагалі штрафні санкції виступають досить зручним і оперативним засобом компенсації втрат потерпілої сторони (кредитора), тому для їх стягнення можливо є лише сам факт порушення договірних зобов'язань. Штрафні санкції мають подвійну правову природу – вони виступають одночасно забезпеченням виконання зобов'язань і мірою відповідальності для несумлінного контрагента. Отже, головною метою функцій штрафних санкцій є забезпечення правопорядку у сфері господарювання.

Для того, щоб визначитись з системою видів функцій штрафних санкцій, необхідно проаналізувати та деталізувати кожен з них. Так, наприклад, після того, як договір підписано і він почав діяти, головною функцією штрафних санкцій є забезпечувальна, а після порушення однією із сторін своїх договірних зобов'язань штрафні санкції виконують вже штрафну та компенсаційну функції. Таким чином, виходить, що в окремій ситуації, на різних етапах господарської діяльності штрафні санкції виконують різні за змістом і значенням функції.

Належний вплив на виконання господарських зобов'язань справляє стимулююча функція. Вона полягає у застосуванні до правопорушника економічних (майнових) санкцій, передбачає спонукання (негативне стимулювання) його і до припинення правопорушення, і до реального виконання зобов'язання. Стимулювання є негативним у тому розумінні, що особа, яка вчинила господарське правопорушення, несе певні майнові втрати внаслідок застосування до неї економічних санкцій. Стимулююча функція властива практично всім видам санкцій, передбачених або санкціонованих нормами господарського права, вона має на меті, насамперед, задовольнити економічний інтерес потерпілого суб'єкта шляхом стимулювання (економічного, майнового) правопорушника до правомірних дій. Є тут і суспільний інтерес. Реальне виконання господарських зобов'язань підприємствами та організаціями означає нормальне задоволення суспільних потреб у продукції, роботах, послугах.

Штрафна функція. Відповідальність суб'єктів господарювання є однією з форм юридичної відповідальності. Як така, вона зумовлюється протиправною поведінкою (господарським правопорушенням, невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань) правопорушника. У цьому розумінні господарсько-правова відповідальність є ретроспективною, тобто реакцією на вже вчинені протиправні дії (бездіяльність) у вигляді саме відповідаль-

ності як покарання правопорушника економічними санкціями. Загалом штрафна функція покладена на такі види господарсько-правових санкцій, як штрафні санкції (неустойка, штраф, пеня).

Штрафними санкціями безпосередньо відбувається ущемлення майнових інтересів порушника, це є дуже дієвим засобом для корекції його подальшої поведінки при здійсненні господарської діяльності. Можливість стягнення штрафних санкцій передбачена законодавцем у разі, коли неможливо примусити порушника виконати обов'язки шляхом видачі відповідним органом розпоряджень. Часто стягнення штрафних санкцій тісно пов'язане з відшкодуванням збитків. Проте штрафна господарсько-правова відповідальність відрізняється від відповідальності у формі відшкодування збитків тим, що вона застосовується лише тоді, коли передбачена законом або договором. У цьому питанні виникає багато спорів щодо реалізації штрафних санкцій у зв'язку з колізією норм Цивільного (ст. 549) [3] та Господарського кодексу України (ст. 230) [4], що полягає у невизначеності понять видів штрафних санкцій – пені, штрафу та неустойки і також порядку їх застосування. Тому, запропоновано закріпити поняття таких штрафних санкцій, як неустойка, штраф, пеня у статті 230 ГК України, а саме:

Неустойка – форма відповідальності за невиконане або неналежно виконане зобов'язання, яка обчислюється у відсотках або іншій майновій цінності за весь період невиконаного чи неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня – форма відповідальності за невиконане або неналежно виконане грошове зобов'язання, яка обчислюється у відсотках та не перевищує подвійної облікової ставки Національного банку України за період шести місяців з моменту, коли зобов'язання мало бути виконане. Такі приписи містить Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 №543/96-ВР і постанови Верховного Суду України та Вищого господарського суду України.

Штраф – форма відповідальності за невиконане або неналежно виконане зобов'язання, обчислюється у твердій сумі та у відсотках від ціни договору або суми боргу. Стягується одноразово.

Функція попередження правопорушень. Суть цієї функції полягає у тому, що внаслідок застосування штрафних санкцій не лише усувається факт господарського правопорушення, а й застосовуються (господарським судом) правові заходи, спрямовані на усунення його причин та умов. Як попереджувальний засіб застосування штрафних санкцій, він найефективніший в тих випадках, коли має місце матеріально-правовий зв'язок відповідальності суб'єктів господарювання з матеріальною відповідальністю його працівників, передбаченою трудовим правом. Відшкодування суб'єктами господарювання збитків, сплата штрафних санкцій – це так звані невикористані витрати, які відносяться на прибуток підприємств та організацій. Отже, від недобросовісних (неправомірних) дій окремих осіб майнові втрати несуть

трудоі колективи. Звідси цілком справедливою є необхідність персоніфікації матеріальної відповідальності суб'єктів господарювання, застосування майнових заходів згідно з нормами трудового права до працівників, винних у застосуванні санкцій до суб'єктів господарювання.

Компенсаційна функція. Сутність компенсаційної (відновлювальної) функції полягає у відновленні порушеного правопорушенням майнового стану потерпілого шляхом застосування на його користь компенсаційних майнових санкцій, стягнаних з порушника.

Сторона – кредитор у договірних та інших зобов'язаннях завжди ризикує своїм майновим становищем внаслідок порушення зобов'язання боржником.

Найбільш універсальним і дієвим засобом правового захисту потерпілої сторони, який застосовується, є відшкодування (компенсація) збитків і стягнення штрафних санкцій. Сутність його полягає у тому, що кожне порушення договору чи іншого зобов'язання дає потерпілій стороні право на відновлення свого матеріального стану, який був погіршений у результаті порушення своїх зобов'язань контрагентом.

Аналізуючи кожну із функцій, вбачається, що саме компенсаційна функція відіграє важливу та справедливу роль у відновленні фінансового стану, погіршення якого спричинено діями контрагента по договору.

Інформаційна (сигналізаційна) функція. Факт пред'явлення претензії, позову, стягнення збитків чи штрафних санкцій – це юридична інформація про неблагополучний стан, наявні хиби у господарській діяльності суб'єктів господарювання. Разом з тим, це й інформація про необхідність вжиття відповідних заходів щодо поліпшення справ, наведення порядку на підприємстві, в організації.

Взагалі специфіка штрафних санкцій полягає у тому, що вони одночасно виконують одразу два завдання: виступають як заходи відповідальності для правопорушника і як заходи захисту для сторони, що потерпіла.

Основна мета функцій штрафних санкцій полягає у забезпеченні інтересів кредитора за зобов'язанням, стягнення їх можливе лише тоді, коли існує право кредитора на вимогу через зобов'язання.

Узагальнюючи все вищевикладене, можна зробити висновки, що основна правова функція, яку виконують штрафні санкції, полягає в укріпленні господарських відносин шляхом забезпечення інтересу кредитора за обов'язками, тобто належного йому права вимоги. Цей інтерес кредитора забезпечується штрафними санкціями, які може понести кредитор внаслідок невиконання або неналежного виконання боржником свого зобов'язання.

Щодо спірних питань із застосування штрафних санкцій запропоновано визначення понять видів штрафних санкцій – пені, штрафу та неустойки, порядку їх застосування шляхом внесення змін та доповнень до ст. 230 ГК України.

Дослідивши наукові та практичні матеріали, визначено, що неможливо виділити домінуючу функцію, вони всі є значними для виконання договірних зобов'язань суб'єктами господарювання, для практичної діяльності юристів, органів судової влади.

Перелік використаних джерел

1. Брагинский М. И, Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общее положение: Издание 2-е, завод 6-й (стереотипный). – М.: Статут, 2003. – 848 с.
2. Отраднава О. О. Неустойка в цивільному праві. Автореф. Дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський Національний університет імені Тараса Шевченка – К., 2002. – 20 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т., 3-є вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецова, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. II. – 1088 с.
4. Господарський кодекс України: Коментар / За заг. ред. Н.О. Саніахметової – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 848 с.

ТАТЬКОВА З. Особливості функцій штрафних санкцій у договірних відносинах.

Актуальність розгляду та визначення функцій штрафних санкцій у договірних відносинах полягає в удосконаленні механізму їх застосування та визначенні самих понять видів штрафних санкцій як форм господарсько-правової відповідальності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: функції, штрафні санкції, договірні відносини, суб'єкти господарювання, господарсько-правова відповідальність.

ТАТЬКОВА З. Особенности функций штрафных санкций в договорных отношениях.

Актуальность рассмотрения и определения функций штрафных санкций в договорных отношениях заключается в усовершенствовании механизма их применения и определения самих понятий видов штрафных санкций как форм хозяйственно-правовой ответственности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: функции, штрафные санкции, договорные отношения, субъекты хозяйствования, хозяйственно-правовая ответственность.

TATKOVA Z. Features of functions penal sanctions in contractual relations.

Actuality of consideration and determining the functions of penalties in contractual relations is to improve mechanism for their use and determining the most types of concepts penalties as a form of economic and legal responsibility entities.

Key words: functions, penalties, contractual relations, entities, economic and legal responsibility.